

Türk Kültüründe Şamanist İletiler

Öğr. Gör. Dr. Nevin ALGÜL

Özet

Türkler, Müslüman olduktan sonra da Şamanizm'in gelenek ve göreneklerini veya Şamanizm inancına ait bazı özellikleri korudular.

Türkler gruplar halinde, değişik zaman, hatta farklı coğrafi bölgelerde Müslüman oldular. Bundan dolayı İslami gelenek ve görenekleri de birbirlerinden farklı şekil ve derecelerde yaşadılar.

İslami kuralları kabul etmelerine rağmen, alışa geldikleri eski Türk inanç sistemlerinden biri olan Şamanizmin etkilerinden kaçamadılar. İslam geleneklerine ve göreneklerine uydurarak günlük yaşamlarına yansıtılar. Bazıları günümüze kadar Müslüman Türkler arasında süre geldi ve gelecekte de devam etme olasılığı bulunmaktadır.

Şamanizm inancına ait iletiler Müslüman gelenek ve göreneklerinde yer yer görülebilmektedir. Bu makalenin konusu, ana sorusu ve amacı Şamanizm inancına ait mesajların yer aldığı, günümüze dek devam eden gelenek ve göreneklerden bir bölümü sunmaktır.

Anahtar Kelimeler

Şamanizm(Şamanlık),Şamanist(Şamani),gelenekler,görenekler,mesajlar, kalıntılar, izler, özellikler

Abstract

Turks protected their traditions and customs of Shamanism or some properties of Shamanism beliefs even after being Muslim.

Turks were becoming Muslim as groups and in different times and also in different geographical areas. For this reason they used to live Islamic customs and traditions in different styles and different levels.

Although accepting Islamic rules Turks even couldn't escape the effects of Shamanism which they used to live . The customs of Shamanism that is one of the old Turkish beliefs, adapted in Islamic traditions and customs, reflected in their daily life and also some of them continued up to today. It is a big possibility that goes on to the future. Shamanism deeply mingled with Muslim traditions and customs

The subject of this article is that the relics of Shamanism; main question how and in which styles the traces of Shamanistic elements have been continued in Muslim Turks.

Şamanizm inancına ait iletiler Müslüman gelenek ve göreneklerinde yer yer görülebilmektedir. Bu makalenin konusu, ana sorusu ve amacı Şamanizm

inancına ait mesajların yer aldığı, günümüze dek devam eden gelenek ve göreneklerden bir bölümü sunmaktır.

Keywords

Shamanism, customs, traditions, messages, relics, ruins, properties.

Giriş

Din bir inançtır ama her inanç bir din değildir İkisinin arasındaki fark kutsallık kavramında belirir. Dini inançlarda varlıklar hakkında kutsal olan ve kutsal olmayan ayırımı yapılmıştır. İslam dininde bu ayırımı helal haram olarak belirlenmiştir. Bu şartları gerçekleştiren din sistemleri halk dinleri ve yüksek veya semavi dinler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Halk dinleri ile yüksek dinler arasında en mühim fark Tanrı kavramında görülür. Yaratıcı tek Tanrı imanın merkezi noktasıdır. Totemcilik veya çok tanrılı bütün diğer inançlar halk dinleri sayılırlar. Türkler tarihleri boyunca türlü inançlara bağlanmışlardır. Bunların içinde halk dinleri olduğu gibi, tek Tanrılı dinler de vardır.(KAFESOĞLU, 1980, s. 7-8)

Türkler IX. yüzyılın başlangıcından, XIV. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bir süreç içinde; gruplar halinde ve farklı zaman dilimlerinde Müslüman olmaya başladılar. Müslüman olan Türk kavimleri İslamiyet'i birbirlerinden farklı şekil ve yoğunlukta yaşıyorlardı.

Türkler Müslüman olduktan sonra da eski inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm etkisinden kurtulamamışlar; bu inanca ait bazı gelenek ve göreneklerini sürdürmüşlerdir.

Bu makalede, eski Türk inanç sistemlerinden Şamanizm inancına ait iletilerin Müslüman Türklerin gündelik yaşayışlarında yer alarak günümüze kadar gelebilen varlıkları aktarılmaya çalışılmıştır.

Sadece İslam dini değil büyük ve kitaplı dinlerin hiç biri, eski batıl dinlerin etkisinden kurtulamamıştır. Yeni yüksek dinlerin içeriğine açıkça aykırı olan bir çok görenek ve inançların, 'kitabına uydurularak' yaşatıldığı görülmektedir.

İslam dinini kabul etmiş olan Türkler ve diğer kavimler eski inanç sistemlerinden kalan bir çok inanış, gelenek ve ayinleri devam ettirmişlerdir. Bu Şamanizm gelenek ve göreneklerinin çoğu, sanki İslam dinine aitmiş gibi, yüzyıllar boyunca sürüp gitmektedir. Bugün dünya yüzündeki Türklerin çoğu Müslüman'dır. Fakat Türklerin hepsi aynı tarihte Müslümanlığı kabul etmiş değildir. Böylece Müslüman olmuş topluluklara yeni Müslüman olmuş Şamanilerin katılmaları Şamanizm'e ait özelliklerin tekrar tekrar canlanmalarına sebep olmuştur.

Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçünün ilk yüz yılında İslamlaşan Maveraiün-nehir ve Horasan Müslümanlarında bile bir çok Şamanizm geleneklerine rastlamak mümkündür. Böyle olmasına rağmen Maveraiün-nehir' de ve Horasan'da yerleşen Türkler kendilerinden ayrılıp bozkırda kalan soydaşlarını 'iyi Müslüman' saymamışlar, hatta 'Tanrı'ya ortak koştuklarını' söyleme cesaretini göstermişlerdir. Buradan anlaşılıyor ki Türkler Müslüman olduktan sonra da bazı gelenek ve göreneklerini korumuşlardır.

Genellikle Müslüman Türklere Altay Şamanlığının gelenekleri yüzyıllar boyunca unutulmamıştır. X. Yüzyıl başlarında İslamiyet'i kabul etmeye başlayan ve XI. Yüzyılın ilk yıllarında bütünüyle Müslüman olarak Horasan'da geçen Selçuk Oğuzları, Dede Korkut hikayelerinden anlaşıldığına göre, XV. yüzyılda dahi bir çok Şamanist geleneği muhafaza etmişlerdir. (İNAN,1972,s204-207)

Müslüman olan Türkler, her ne kadar kendilerinden sonra İslam dinini seçen Türk kavimlerinin Müslümanlığını, eski gelenek ve göreneklere bağlılık açısından beğenmese de, kendi bünyesinde de Şamanizm inancına ait derin izleri barındırmayı devam ettirmiştir.

Oğuz ülkelerinde de Şamanizm inancı yaygın bir halde idi. Bununla beraber sonraki yüzyıllarda bile İslamlığın kuvvetli kültürü karşısında Şamanlığın izleri silinememiş dini gelenekler arasında tutunup kalmıştır. (URAZ, 1967, s. 24-25)

Hatta Şamanlığa ait geleneklerin XVI. Yüzyıla kadar canlı bir şekilde yaşamış olduğunu din bilginlerinin bu geleneklerle mücadele için yazdıkları risalelerden (küçük kitaplardan) öğreniyoruz. (İNAN, 1972, s. 207)

Şamanizm inancına ait özelliklerin sıralandığı bölümünde yer alacak olan bu geleneklerden bazıları bugünkü Anadolu Türklerinde de hala varlığını korumaktadır.

Şamanizm İnanç Sistemine Ait Bazı Özelliklerin Süregelen Yansımaları

Türklerin İslamiyet'i kabullerinden sonra da Şamanlığa ait gelenek ve görenekleri devam ettirdikleri Kaşgarlı Mahmut'un Divân-ı Lüğati't-Türk ve Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserlerinde görülüyor. Bunlar;

1.Umay: Eski Şamanist Türklerin 'Yavrular Hamisi' diye adlandırdıkları 'Umay' adlı tanrıçayı anarken tam Arapça karşılığını vermekle beraber 'Umay'ı tanrıçalıktan çıkarıp eş yapmakta ve tam olarak Şamanizm'deki 'Umay'ı hatırlatan tanımıyla vermektedir. Altay -Yenisey Şamanist Türklerinin dini inançlarında Umay kültürünün bulunduğu etnograflar tarafından saptanmıştır. (İNAN, 1998, s. 464)

Umay adına Türk tarihi kaynaklarında ilk defa Göktürk anıtlarındaki yazıtlarda rastlanır. "Kültegin yazıtında (I D 31) Bilge Hakan babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim kül Tegin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kültegin er – kahraman adını aldı" diyor ki; anasını çocukları koruyan tanrıça Umay'a benzetmiştir. (İNAN, 1976, s.24)

2. İdik: XI. Yüzyılda ıdık yani koruyucu ruhlara adak olarak salıverilen hayvan töreni Müslüman Türkler arasında devam etti.

Bu açıklama tam Şamanizm'deki açıklamadır.'İzik' ya da 'İdik' ruhlardan birinin mülküne verilen hayvan sayılır. Kaşgarlı Mahmut ise bunu İslam dinine göre 'hayvanın sahibi için nezreder' diye anlamak veya anlatmak istemiştir. (İNAN, 1998, s. 464)

3. Yog Töreni: (Matem töreni) Kaşgarlı Mahmut: 'Yog; ölüyü gömdükten sonra dönenlere üç veya yedi gün boyunca verilen taamdır'; yemektir denmektedir.

Oysa Yog Şamanist Türklerde 'Ölüler Kültü' ile bağlı en büyük törenlerden biridir. Bu törende Yog Aşısı-Ölü Aşısı; doğrudan doğruya ölüyü doyurmak ve memnun etmek için yemeğin yalnızca dirilere değil özellikle ölümlere ikram edildiğine inanılır.

Bugün bile Altay dağlarının ormanlarında yaşayan Şamaniler; ye, iç, bize ve hayvanlarımıza. dokunma diye hitap ederler ve ölünün bu törende hazır bulunduğuna inanırlar.

Son zamanlara kadar Kazak-Kırgız Türklerinde (VII. yy.) 'Yog Töreni' bütün görkemi ile yapılırdı. Yüzlerce çadırdan birinde hoca ve hafızlar Kuran-ı Kerim okurlar; hatim indirirler; diğer bütün ayrıntı Şamanizm gelenek ve göreneklerine göre yapılırdı: Ölünün mezarına kırmızı saçılır, et parçaları atılır; kesilen hayvanın yağlarından alınıp ölüye değsin diye ateşe atılır.. Kuran-ı kerim ile ağıt (coktav) söyleyen kadınların sesleri birbirine karışırdı. (İNAN, 1998, s.464, 466)

4. Doğu Türkistan Bakıcıları (Kamlar, Şamanlar): Pir olarak Hz. Fatma'yı Tanımakta; işe başlarken 'bismillah' demektendirler ve Altay Kamlarının tanrıları yerine peygamberler ve İslam azizlerinin adlarını söyleyerek Şamanist gelenek ve görenekleri sürdürmüşlerdir. Doğu Türkistan'ın eski Şamanları veya kamları bu şekilde yaşamışlar; ilahların yerine peygamberleri, velileri sokmuşlardır.

Kaşgarlı Mahmut ile Balasagunlu Yusuf Has Hacip eserlerini yazdıklarında Karahanlı Türklerinin Müslümanlıkları ancak bir yüzyıllıktı, tazeydi. Doğal olarak da Şamanizm inancına ait gelenek ve görenekler bu yazınlarda yer almaktaydı; ama yapılan araştırmalarda aynı ülkelerde bin yıl sonra da, Şamanizm'in bazı özellikleriyle İslam perdesine bürünerek yaşadığı belirlenmiştir.

5.Üfürükçülük: Şamanlık kalıntısıdır ve Şamanlığın gerçek temsilcilerinin; Şamların, Kamların bulunduğu yerlerde barınmamaktadırlar.

6. Ağaca paçavra, bez bağlamak.

7 Mezar çevresine bez bağlamak: Paçavra bulunmazsa bir boncuk, yahut atın yelesinden, kuyruğundan bir kıl bırakmak.

8. Veli olduğu düşünülen ölüye kurban kesip, paçavra bağlamak.

9. Evliya Kavak: Çocuğu olamayan kadınlar ağaç altında dua ederek, bez parçaları bağlamaktadırlar. Cansız varlıklara ruh vermek Şamanist bir özelliktir. Diğer bir örnek; Şir Abad kasabası dolayında yer alan Köretağ Kutlu sayılır. Orada yaşayanlar dağın tepesinde evliya mezarı bulunduğuna inanmakta, kurban kesip, paçavra ve bez parçaları bağlamaktadırlar.

10. Özbekler arasında hastalara bakan ve Şaman ayini yapan bakıcılar-bahsılar vardır.

11. Türkistan Türkmenlerinde de eski Şamanizm gelenekleri 'Purhan' denilen halk hekimi tarafından devam ettirilmektedir.

12. Anadolu ve Azerbaycan Oğuzlarının Müslümanlıklarının XIV. asırdaki durumu hakkında bilgiyi Dede Korkut hikayelerinden ve çeşitli tarikat şeyhlerinin hikayelerinden öğreniyoruz. (İNAN, 1998, s. 464-468)

XI.- XIV. yy.'larda Doğu Anadolu da yaşayan Oğuz boyları arasında söylenen öykülerinin Altaylı Şamanilerin öykülerinden farkı yoktur. Oğuz boyları Müslüman idiler. Bizans sınırlarında cihat yapıyor; fakat Müslümanlıkları, o da sıkıştıklarında abdest alıp iki rekat namaz kılmaktan ibaret oluyordu. Ezan okuyan müezzinleri de 'tat eri' yani İran'lı ya da İranlaşmış bir softadır. Yani Türk değildir.

13. Zahitler gibi yaşayan 'Aşık' denen Müslümanlar: XV. yy. başında Anadolu'da hastaları tedavi eden, delilere benzetilen, Müslümanların tedavi için geldikleri aşıklardan bahsedilmektedir; 'Saç ve sakallarını tıraş eder, çıplak halde sokaklarda gezerler; gece gündüz davul çalar, türkü söylerler; evlerinin kapılarında hilal resmi bulunan siyah bayrak vardır. Bayrağın altına: geyik, koç, teke boynuzları asılıdır. Sokaklarda gezerken boynuzları beraberinde taşırlar'. (İNAN, 1998, s. 476)

14. Şamanizm kültlerinden dağ, su, ağaç: açıkça göze batır. Dirse Han Oğlu Bohaç hikayesinde oğlunun başına gelen felaketi dağın ruhundan bilmiş olacak ki dağa beddua eder. Altaylı Şamanist de avda başarılı olamazsa onun için yaptığı sanamı sokağa atar ve ona küfreder.

15. Matem; yüz yırtıp, saç yolup ağlamak, bağıra çağıra ağıt yakmak, kara giymek, at kesip, aş vermek; ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek.(Anadolu'da Aydın Oğulları'nda da görülmektedir; sadece atın kuyruğu kesilmez; dulluk alameti olarak karısının saç örgülerini ortasından keserlerdi.(XIV:yy.)

Defin töreninde at kuyruğu kesme M.Ö. III. yy. donmuş mezar örneklerinde görülmektedir.

16. Türk Şamanizm'in en yaygın örneklerinden biri yağmur, dolu yağdırma, fırtına çıkarma, ya da durdurma gücüne sahip 'taş': ya da, 'cada taşı'. Bu taşta İslamiyet'ten sonra yüklenen anlam; Nuh Peygamber tarafından oğlu Yasefe 'İsmi Azam' duası yazılarak verilmiş taş olarak belirmiştir.

17. Kazak Kırgızların düğünlerinde gelin kayın babasının ocağına yağ döker: yağ alevlendiği gibi ateşe karşı yere kadar eğilir, bu Şamanizm'e ait bir özelliktir.

Kazak Kırgızlar eski Şamanizm kalıntılarını en çok muhafaza eden Türk kavimdir. Müslümanlığın şartlarını da aynı Şamanizm adetleri kadar titizlikle uygulamışlardır.

18. Matem: Abartılı şekilde ağlayıp yas tutmak Şamanizm inancına ait bir özelliktir. (Anadolu-Sinop) 'İbrahim Beyin annesinin cenaze töreninde orada toplanan kalabalık elbiselerini ters giymiş, din adamı sarığına siyah bir şey bağlamıştır'.

19. Al Karısı -Albastı denilen Şamanlığa ait batıl inanç yaygındır. Günümüzde doğum yapan kadınların başına kırmızı kurdele bağlanması bu 'Al Karısı' denilen 'kötü ruhu' loğusa kadından uzak tutma isteğinden kaynaklanmaktadır.

20. Ağaç Kültü: Yakut kadının bir tür çam ağacına taparak dua ettiği; Beyşehir köylerinden birinde bir ihtiyar ağacın yanında dua ederek ve ağacın altından geçerek çocuk isteyen köylü kadınların olduğu gözlemlenmiştir.

21. Kurşun dökme adeti: Şamanist kültürde kut koyma-kut dökme şeklinde var olan bir adettir. Kötü ruhlardan birinin çaldığı kutu; yani talih, saadet, baht unsurunu geri döndürmek için yapılan sihir, büyüdür. Günümüzde nazardan korunmak; kötü bakışlardan korunmak veya kötü bakışların insan üzerinde yarattığı ağırlıktan kurtulmak için kurşun dökme adetinin devam ettiğini görüyoruz.

22. Tütsü: Yağlı paçavrayı ateşte tutuşturup hasta üstünde gezdirmek. (İNAN, 1998, s.468-477)

23. Uçuklamak: Bütün Türk kavimlerinde dudaklarda peydahlanan kabarcıklara uçuk denir. Uçuk çıkarıcı kişi, ateş ile özellikle 'çokmak' taşından yapılan ateşle tedavi edilir. Bazen bir fincana konan su uçuklu adamın başı üzerinden evden dışarı serpilir; git, çık diye bağırılır. Şamanizm inancına göre uçuk ruhların darılmasından ileri gelir. Bugün hala uçuk adı kullanılıyor ve halk arasında tıp söyleminin aksine gece görülen bir kabustan ya da aşırı heyecan ve korkudan dudak etrafına 'uçuk' çıktığına inanılıyor.

24. Göçürme: (Nakletme); Hasta olan insanın ruhu sağaltılarak iyileştirilebilir. Bu da hasta ruhu başka bir şeye nakletmekle mümkündür ve ancak Kam veya diğer adıyla Şaman yapabilir. (ELIADE, 1999, s.248-249)

Eski Şamanizm inancına göre; insanı hasta eden ruhu Şamanın becerisiyle başka bir şeye nakletmek mümkündür. Şamanlığın eski dönemine ait bir inanış. 'Baştan çevrilip verilen sadaka' (kaza olduğunda) veya ya da çok istenen bir şeyi verirken haydi başımın sadakası olsun diye kafadan dolaştırıp verme bu inancın devamını göstermektedir. (İNAN, 1998, s.477-479)

'Eski Türkler yer, su, gök, dağ, orman gibi tabiata taparlardı. Fakat bu tapılan tapınaklar hep canlı sayılırdı; Tabiattaki seslerin bir anlamı vardı. Sıradan insanlar anlamıyorsa Kamlar', Şamanlar ya da Bahsılar anlardı.

Fakat burada önemli olan iki özellik vardır:

1. Dağ tek başına bir ilah değildir. Dağ ruhun makamıdır.

2. Ruh tek başına bir varlıktır. Bu ayrılma, bu Şamanist özelliğin sürmesini sağlamıştır.

25. Doğada ya da ıssız yerlerde tuvalet ihtiyacı giderilirken 'iyi saatte olsunlar ' diye dua okunması veya seslenilmesi de Şamanist bir özelliktir.

Sonuç

Türklerin Müslüman olmaya, IX. yüzyıldan başlangıcından, XIV. Yüzyılın sonlarına kadar devam eden bir süreç içinde; gruplar halinde ve farklı zamanlarda başladılar. Müslüman olan Türk kavimleri İslamiyet'i birbirlerinden farklı şekil ve yoğunlukta yaşıyorlardı. Hatta önce Müslüman olanlar yaşam şekillerini Müslüman örf ve adetlerine daha çok yaklaştırdıklarını, günlük yaşamalarına sindirip, yansıttıklarını düşündüklerinden kendilerinden sonra Müslüman olan ve eski inanç sistemleri Şamanizm'e ait özellikleri daha çok barındırdıklarını düşündükleri Türklerin Müslümanlıklarını küçümsüyorlardı.

Dereceleri farklı da olsa Türkler Müslüman olduktan sonra da eski inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm etkisinden kurtulamamışlar; bu inanca ait bazı gelenek ve göreneklerini İslamiyet’i kabul ettikten sonra da sürdürmüşlerdir.

Şamanizm inancına ait bazı özelliklerin İslam dinine ters düşmemesi de bu Şamanizm inancına ait bazı gelenek ve göreneklerin, İslam dinine ait gelenek ve göreneklerle karıştırılmasına, harmanlanmasına müsaade etmiş ve günümüze kadar da sürmesine olanak sağlamıştır.

Bugün bile İslam dinine ait olduğu sanılan bazı gelenek ve göreneklerin, Şamanizm inancına ait özellikler olduğu ortadadır. İslâm dininin Şamanizm inançlarını tamamen yok edemediği ve bu inançların varlığını bazen aynı şekilde bazen de ufak tefek değişikliklerle, bazı yönleriyle İslam dinine ait gelenek ve göreneklere benzetilerek sürdürüldüğü açıkça görülmektedir.

Bu makalede Şamanizm olgusu; Türklerin İslamiyet’i kabullerinden sonra da yaşattıkları Şamanist özellikleri ayırt etmede başvurulan bir “araç” olarak ele alınmıştır. Şamanizm’den İslamiyet’ten sonraki Türk folkloruna yansıyan yönleriyle söz edilmiş ve günümüzde de bu özelliklerin bir bölümünün yaşadığı birtakım örneklerle aktarılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

ELIADE, Mircea, **Şamanizm**; Çev. İsmet BİRKAN, Ankara, 1999, s. 248-249.

İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**-materyaller ve araştırmalar II. Baskı, T.T.K. Basımevi T.T.K. Yayınlarından VII. Seri No.-24a, Ankara, 1972, s. 204-207.

İNAN, Abdülkadir, ‘**Makaleler ve İncelemeler I. Cilt**’, T.T.K., Ankara, 1998, s. 464.

İNAN, Abdülkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Birinci Basılış, Devlet Kitapları, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1976, s. 24.

KAFESOĞLU, İ., **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları:367, Ankara, 1980, s. 7-8.

URAZ, Murat , **Türk Mitolojisi**, Hüsnütabiat matbaası, İstanbul, 1967, s. 24-25.